

*Матола О. О.,
аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв*

АМАТОРСЬКА МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті аналізується історіографічний досвід дослідження аматорської музично-театральної культури. Здійснено спробу визначення еволюції аматорського музичного театру.

Ключові слова: культура, театральна культура, музично-театральна культура, аматорська музично-театральна культура, театр, музика, мистецтво, аматорське виконавство, шкільна драма, шкільний театр.

В статье анализируется историографический опыт исследования любительской музыкально-театральной культуры. Осуществлена попытка определения эволюции любительского музыкального театра.

Ключевые слова: культура, театральная культура, музыкально-театральная культур любительская музыкально-театральная культура, театр, музыка, искусство, любительское исполнительство, школьная драма, школьный театр.

The article examines the experience of the study of the amateur musical theatre culture. The attempt to determine of the evolution of the amateur musical theatre is made.

Key words: culture, theatre culture, music and theatre culture, amateur musical and theatrical culture, theatre, music, art, amateur performance, school drama, school theatre.

Актуальність феномену аматорства у музично-театральній культурі об'єктивно зумовлюється народною традицією розвитку творчої самодіяльності народу, естетичного виховання українців. Науково-дослідна зацікавленість національним музично-театральним мистецтвом як унікальним явищем органічно пов'язана з процесами духовного відродження народу України й вихованням його національної Ідентичності.

Аматорське мистецтво як культурно-історичне явище є вагомим внеском у становлення та розвиток вітчизняного музично-драматичного театру. Проте, зважаючи на чинник позірної професійності протягом XVIII – до середини XIX ст., воно розцінювалось тогочасними й пізнішими дослідниками як малозначуще. Проблеми самодіяльної режисерсько-акторської творчості нерідко профанувалися, інтерпретуючись на рівні буденної свідомості. Однак саме подвижницька діяльність майстрів музично-театрального аматорства другої половини XIX ст. уможливила подальше створення мережі професійних музичних театрів в Україні, а аматорське музично-театральне мистецтво радянського періоду історії розвивалось паралельно і у взаємозв'язку з вітчизняним професійним театром.

Досвід діяльності аматорських театрів у Росії та Україні різноаспектно досліджувався мистецтвознавцями Л. Архимовичем, О. Васютою, О. Волосатих, Л. Дорогих, О. Казимировим, А. Ольховським, О. Шресер-Ткаченко й ін. Проте до сьогодні бракує спеціальних комплексних досліджень, присвячених аналізу історії розвитку аматорського музично-театрального мистецтва у загальному контексті феномену української культури. Тому актуальність цієї статті зумовлена ще й наявними прогалинами у дослідженні даної проблеми. Таке дослідження є неможливим без ґрунтового історіографічного заглиблення у природу і сутність даної проблеми, що є метою даної статті.

Важливою є концептуальна характеристика Д. Антоновичем [12] і С. Чарнецьким [15] аматорського українського театру як історичного попередника вітчизняного театрального мистецтва. Ідейною спорідненістю з нею позначилися театрознавчі публікації М. Єсипенка [5], О. Кисіля [9], Б. Романицького [11] та ін.

З-поміж праць дослідників аматорського руху привертає увагу монографія В. Виткалова «Українська культура: сторінки історії ХХ століття» [3]. Автор, спираючись на матеріали Державного архіву Рівненської області, розкриває особливості форм аматорського руху зазначеного періоду, закономірності та специфіку його, еволюції на західноукраїнських теренах. Успіхи у культурно-дозвіллевій сфері цього регіону вчений пов'язує з заняттям посад у ній західноукраїнських професіоналів, які враховували менталітет місцевих громад, їх традиції і особливості культурної спадщини. В інших галузях культурно-господарської (освіті, економіці тощо) діяльності післявоєнна розстановка кадрів в основному відбувалася з наданням переваг займати керівні посади вихідцям із центральних або східноукраїнських областей СРСР [3].

Аматорський театр (латин. *amator* від *amo* – люблю, маю нахил) — тип самодіяльного театру, в якому виконавцями є непрофесійні актори. Джерельно це мистецьке явище заглиблене у ритуальні дієства часів первісного суспільства, пізніше – у давньогрецькі театрально-вистави, які, у свою чергу, постали з діонісій у давньоримські ателлани, Іспанські ауто, українську барокову шкільну драму тощо.

Вітчизняний аматорський театр глибоко закорінений в обряди й свята, які пов'язані з трудовою діяльністю людини, в ігрища, у подальшому трансформовані в народні драми. Вони зберігались у пам'яті виконавців й передавалися з покоління у покоління, збагачуючись новими образами й поворотами сюжету. Комічні сценки, театралізовані пісенспіви, танці й гра на музичних інструментах склали репертуар скоморохів, мистецтво яких досягло розвитку у XVII ст.

На межі XV–XVI ст. у Західній Європі виникає новий жанр лагиномовної релігійної драматургії – шкільна драма. На межі XVI–XVII ст. виникає українська шкільна драма, направлена проти католицької експансії. Вона допомагала учням у формі гри опанувати латинську мову, біблійські сюжети, поетику класичної драматургії. Авторами шкільних драм переважно були вчителі риторики й поетики. Постанови відбувалися з повчальною метою, а також для розваги присутніх на них учителів і учнів. Вистави розігрувалися у приміщенні школи без спеціального театрального обладнання, а нерідко й поза її стінами на церковних площах і вулицях міста. Імпровізовані сцени мали задники і куліси, що були чотирикутовими призмами, які крутилися. На них малювали декорації.

Наприкінці цього ж століття з'являється шкільний театр, організаторами й учасниками якого став викладацько-учнівський склад духовних академій Києва та Москви. Одним з ініціаторів цього театру був відомий письменник і політичний діяч С. Полоцький (1629–1680). В основу драматургії шкільного театру було покладено біблійні тексти, але у подальшому з'явилися й світські п'єси, які відображали суспільно-політичні події. У виставах шкільного театру відбувалася практична реалізація співацької практики, гри на різних музичних інструментах.

Найпоширенішим з сценічних різновидів була вертепна вистава. Вертепом спочатку називали ляльковий театр, маріонеткові вистави якого відбувалися у двоповерховій скриньці. На верхньому її поверсі показували православну різдвяну драму, на нижньому демонструвалась світська лялькова гра. Рольова декламація у першій дії супроводжувалась виконанням невеликих музичних творів-псалмів і кантів, складених переважно для хору а capella з яскравою акцентованою басовою партією. У музичному супроводі другої дії домінували жартівливі пісні і танці. Тому у постановці вертепних спектаклів активно залучалися хори й інструментальні ансамблі, здебільшого народні музичні інструменти (сопілка, скрипка, бубон, цимбали, басоля тощо). У XVIII ст. поширився «живий вертеп», в якому під час ярмарок виконували ролі самодіяльні актори. Деякі ремарки у сценарних текстах були призначені хористам, спонукаючи їх до відтворення різних художніх образів «со пением жалостным», або «со радостным ангельским пением», різноманітними відтінками реалізації емоційного стану героїв твору: «младенцы воспевают мужество», або «младенцы ликование являют..., поют и скачут» тощо [7; 108].

Мистецтво вертепу активно практикувалося у Києво-Могилянській академії, яка здійснила вагомий внесок у розвиток музично-театральної культури України [14]. Але найбільша частина її студентів просто «миркувала», тобто просила милостиню. Збираючись групами, вони співали під вікнами заможних киян пісні, псалми та канти. Один з останніх починався словами «Мир Божий оселиться в серцях ваших» – звідки й назва «миркач», «миркувати» [13; 126].

Подальшому поширенню вітчизняного музично-театрального мистецтва сприяв спеціальний указ імператриці Єлизавети Петрівни від 21 грудня 1750 р. На базі трупи «охочих комедіантів» під керівництвом Ф. Волкова було започатковано перший постійний театр, діяльність якого була узаконена указом цієї ж монархині у 1756 р. Цим документом регламентувалася діяльність аматорського театру як нового культурного феномену.

Проте театралізовані вистави в Україні мали місце і раніше. За свідченнями О. Казимилова, який спирається на «Денні записки генерального підскарбія» Я. Марковича, театральні вистави відбувалися у гетьманській резиденції у Глухові, зокрема 7 квітня 1730 р. [8; 30]. П. Богонос у своєму дослідженні виходив із ствердження вирішальної ролі у розвитку людської особистості виховуючого навчання, цілеспрямованого впливу на дитячу психіку, особливо якщо це стосується дитячої участі в аматорському музичному колективі. З-поміж чинників, які сприяють вдосконаленню художньо-естетичних знань і навичок дітей, їх естетичному вихованню, є залучення їх до аматорського музично-виконавського мистецтва. Автор приходять

до висновку, що колективна народно-інструментальна музична спільність (хор, оркестр тощо) виступає ефективним засобом у розвиткові музично-творчої активної діяльності та формуванні музичних задатків усіх дітей незалежно від рівня природних здібностей [2].

Український аматорський театр, що був складовою міської культури і центром духовної та культурної життєдіяльності міста, об'єднував українську еліту і надихав українську інтелігенцію на формування національної свідомості і самосвідомості українського населення. Аматорське театральне мистецтво другої половини ХІХ ст. стає в Україні не салонним, що спостерігалось у попереднє століття, а масовим, доступним пересічному глядачеві, промисловим і сільськогосподарським робітникам. Розвиток промисловості вимагав підвищення освітнього та загальнокультурного рівня міського та сільського населення, задоволення нових духовних потреб мав реалізувати театр, виступаючи потужним засобом у цій справі.

Загалом саме кінець ХІХ – початок ХХ ст. став періодом, у якому відбулося об'єднання потенціалу аматорських труп із досвідом професійних артистичних угруповань. Серед останніх, зокрема, особливо подобалися публіці виступи артистів столичних театрів оперети О. Вольської, Д. Баратова, С. Гілярова, В. Кавецької, К. Ленської-Клавдіної, О. Потопчиної, І. Рафальського та ін.

Об'єднання зусиль аматорів та фахівців відбувалося з метою більш потужного протистояння засиллю іноземних гастролерів, зокрема італійських оперних та французьких балетних труп. Їх виступи дедалі частіше витіснялися російськими та українськими театральними трупами, хоча іноді відбувався протилежний процес – об'єднання труп чи, навпаки, «полюбовний» поділ місць заробітку.

Діяльність театральних труп, які гастролювали у той час по українській землі, в основному у великих містах, В. Мітлицька розподіляє за трьома напрямками: 1) традиційна драма; 2) оперета і водевіль; 3) опера, балет. Досить часто в репертуарі багатьох гастролоючих труп були наявні різні жанри сценічного мистецтва, що залежало від вимог публіки та підготовки артистів. Наприклад, для опереткових театрів типовим було використання у збірних виставах номерів із різних жанрів: розмовних, танцювальних, вокальних, естрадних, інструментальних тощо. Також досить поширеними були виконання фрагментів з відомих опер чи навіть спроби постановки окремих оперних творів («Аскольдова могила» О. Верстовського, «Фауст» Ш. Гуно, «Галька» С. Монюшка).

З часом серед музично-драматичних театрів, які гастролювали по тодішній Російській імперії, все більше зростала питома частка українських музично-театральних труп, які, крім популярних на той час драматичних п'єс, водевілів, фарсів, оперет, виконували також українські опери «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник» тощо. Найбільш визначною у справу популяризації української оперної музики є роль колективів під керівництвом М. Кропивницького, Л. Сабініна, М. Садовського, П. Саксаганського, О. Суходольського, яким, за визнанням київських та місцевих театральних критиків, були властиві добра вокально-сценічна підготовка, майстерна режисура, високий професіоналізм виконання загалом [10].

У дисертаційній роботі О. Волосатих досліджено особливості становлення музично-драматичного театру на теренах Правобережної України у першій половині

XIX ст. У контексті аналізу загальної панорами культурного життя цієї доби автором висвітлюється діяльність поміщицько-маєткових оркестрів і театрів, аматорських мистецьких гуртків і пересувних театральних антреприз [4].

Предметом дисертаційного дослідження М. Антошко «Вінниччина як складова художньої культури Поділля 60-х років XIX – першої половини XX століття» стало функціонування аматорських музично-драматичних колективів й окремих майстрів сценічно-театральної справи й з'ясовано загальні тенденції розгортання культурно-мистецьких процесів в українському Поділлі зазначеної історичної доби. Ґрунтовно проаналізовано, зокрема, діяльність аматорського драматичного гуртка при товаристві «Просвіта», Гулівецького театрального гуртка любителів-аматорів, драматичного гуртка вчителів-аматорів Пузирецької волості.

Запорукою успішного функціонування цих та інших споріднених ш ними аматорських колективів стала переважна насиченість їх репертуару україномовними творами комедійної та лірико-побутової тематики у жанрах комедії, оперети, водевілю й лірико-комічної опери. Звернення керівництва аматорських театральних колективів до всенародно-популярних драматургічних творів І. Котляревського, М. Старицького, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого та ін. сприяло формуванню високих естетичних смаків й національно-патріотичної самосвідомості тогочасної глядацької аудиторії. За даними М. Антошко, у 20-ті рр. на Поділлі було більше двох десятків аматорських музично-драматичних гуртків. У їх репертуарі переважали твори комедійної та лірико-побутової тематики. Їх організаторів надихала подвижницька сценічно-педагогічна діяльність корифеїв українського театру М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, М. Садовського, М. Крушельницької, П. Саксаганського та ін. Тутешньою аматорсько-театральною громадськістю проводилися літературно-мистецькі вечори й лекції, спрямовані на підвищення культурно-освітнього рівня населення краю [1].

У статті О. Ізваріної досліджується проблема становлення та розвитку аматорського театрального мистецтва в Україні протягом XIX – поч. XX ст. Авторка висвітлює особливості формування аматорських театрів та вплив досягнень аматорського театрального руху на становлення українського оперного мистецтва. На сценах самодіяльних театрів з успіхом ставилися класичні українські музично-драматичні та оперні твори: «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Наталка Полтавка», «Чорноморці» й «Різдвяна ніч» М. Лисенка. Музику для театрально-аматорських колективів писав письменник-перекладач, педагог і композитор П. Ніщинський (музична картина на власний текст «Вечорниці» (1975 р.) до п'єси «Назар Стодоля» Т. Шевченка, хор з якої «Закувала та сива зозуля» набув широкої популярності). Вплив аматорського театру на культурне середовище України був настільки значним, що й оперні твори писалися, виходячи з можливостей аматорських труп (зокрема, ранні опери М. Лисенка). Аматорський театр виховував акторські кадри, які у подальшому уславили українські музичну драму й оперне мистецтво. Український аматорський театр успішно виконував функції оперних труп в умовах вимушеної відсутності стаціонарного оперного театру [6].

Перша третина XX ст. позначилася збагаченням репертуару аматорських театрів і новими музично-драматичними творами з яскравим національним колоритом й

сюжетно-соціальною загостреністю. Сучасний мистецтвознавець О. Казимиров відносить до них, зокрема, п'єси Ш. Л. Яновської «На світанку», «Лісова квітка» (присвячена М. Заньковецькій), «Жертва», «Без віри», «Людське щастя» та ін., поставлені аматорським гуртком м. Лубни на Полтавщині під особистим проводом авторки Володський, антрепренер мандрівних українських труп, здійснив постановку власних творів «Холод життя» й «Панна-штукарка». Значною популярністю у робітничого населення Донбасу користувалися п'єси з життя шахтарів й «Робоча сила і гроші» Г. Борченка-Полякова та «Жертви капіталу» І. Заплетаєва. На тогочасній аматорській сцені успішно ставилися також твори українських письменників Б. Грінченка («На громадській роботі»), С. Черкасенка («Хуртовина») та С. Васильченка («На перші гулі»).

У кінці 50-х – на початку 60-х років ХХ ст. в умовах хрущовської «відлиги» стали суттєві зміни у системі організації культурно-освітнього процесу. Спостерігається збільшення прийому студентів до вищих та середніх спеціальних навчальних закладів за спеціальністю «Культурно-освітня робота». Діяльність керівництва художньою аматорською творчістю, управлінського складу районної й міської ланок зазнала якісних змін у бік її покращення. Потужно активізувалася розширена мережа підготовки та перепідготовки завідуючих районними відділами культури, керівників художніх колективів самодіяльності [3; 316].

Отже, традиції аматорської музично-театральної культури є суттєвим внеском в історію української національної культури, відігравши визначальну роль у створенні національного музично-театрального мистецтва як унікального явища. Музично-театральне тлумачення найяскравіших зразків української національної драматургії постало вагомим чинником подальшого формування національних рис українського музичного театру, виховання національної ідентичності у населення України. Провідні жанри музично-театрального мистецтва – комедія, водевіль, оперета, лірико-комедійна опера, які дістали подальшого яскравого розквіту у діяльності аматорських труп кінця ХІХ – протягом ХХ ст. і набули загальноукраїнського значення з яскравістю барв народного мелосу та доброго житейського гумору, стали важливим чинником художнього виховання сучасних глядачів. Перспективним напрямом подальших досліджень може бути вивчення використання традицій оперети в сучасному музично-театральному мистецтві.

Література:

1. Антошко М. О. Вінниччина як складова художньої культури Поділля 60-х років ХІХ – першої половини ХХ століття : Автореферат дис. на здоб. наук. ступ. канд. мистецтвознавства: спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / М. О. Антошко; Нац. муз. акад. Укр. ім. П. І. Чайковського. – К., 2011. – 16 с.
2. Богонос П. Л. Дидактичні основи колективного народно-інструментального музикування підлітків у процесі аматорської діяльності : Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.02 «Методика викладання музики та методика музичного виховання» / П. Л. Богонос ; Київ. держ. ін-т культури. – К., 1994. – 27 с.
3. Виткалов В. Г. Українська культура: сторінки історії ХХ століття монографія. Видання друге, уточнене і доповнене / В. Г. Виткалов. – Рівне : Вертекс, 2004. – 640 с.
4. Волосатих О. Ю. Музично-драматичний театр Правобережної

- України першої половини XIX століття в контексті міжнаціональних культурних зв'язків і художніх тенденцій епохи : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. мистецтвознавств. спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / Волосатих Ольга Юрійвна ; Національна музична академія України ім. П. Чайковського. – К., 2009. – 20 с. **5.** Єсипенко Р. М. Роль українського театру у формуванні суспільної свідомості народу в 60–80-ті роки (на матеріалі драматургії країн близького зарубіжжя) : Дис. на здобуття наук. ступ. д-ра іст. наук спец. 17.00.02 «Театральне мистецтво» / Р. М. Єсипенко ; Київський держ. ін-т культури. – К., 1994. – 291 с. **6.** Ізваріна Олена Миколаївна. Аматорські театри в Україні XIX–початок XX століття як чинник формування українського оперного мистецтва / О. М. Ізваріна. Мистецтвознавчі записки : збірник наукових праць. Вип. 18 / М-во культури і туризму України, Нац. акад. керів. Кадрів культури і мистецтв ; редкол. В. Г. Чернець [та ін.]. – К. : [б. и.], 2010. – С. 146–152. **7.** Історія української дожовтневої музики / Заг. ред. та упорядкування О. Я. Шреєр-Ткаченко. – К. : Муз. Україна, 1969. – 587 с. **8.** Казимиров О. Український аматорський театр (Дожовтневий період) / О. Казимиров. – К. : Мистецтво, 1965. – 133 с. **9.** Кисіль О. Л. Український театр. Популярний нарис історії українського театру / О. Л. Кисіль. – К. : Книгоспілка, 1925. – 178 с. **10.** Мітлицька В. А. Музичне життя Катеринославщини середини XIX – початку XX століть : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.01 «Теорія й історія культури» / В. А. Мітлицька. Харківська держ. академія культури. – Х., 2000. – 19 с. **11.** Романицький Б. Український театр у минулому і тепер / Б. Романицький. – К. : Держполітвидав УРСР, 1950. – 63 с. **12.** Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. – К. : Либідь, 1993. – 592 с. **13.** Хижняк З. Києво-Могиллянська академія / З. І. Хижняк. – К. : Вид-во Київського університету, 1970. – 175 с. **14.** Цвігун О. Розвиток мистецької освіти у навчальних закладах України // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Мистецтво і освіта. – Львів, 1998. – Вип. 3. – С. 89–98. **15.** Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині: Ч. 2 / С. Чарнецький. – Львів : Наук. т-во ім. Шевченка, 1934. – 253, [2] с.